

ЈЕДНО МЕТОДОЛОШКО УПОЗОРЕЊЕ

Ја бих хтео само да одговорим на једно питање и да дам једну сугестију. Све нас је питао, у неку руку све колективно, др Хаџијахић како стоји са методом, историјско-демографског проучавања који је он применио. Највећи део сарадника на књизи не треба подсећати да је сада у свету међу историчарима доста јак интерес за демографска кретања, чак и у најранијим периодима. Постоји и једна комисија за историјску демографију која сваких 5 година заседа паралелно са конгресима историчара, постоје њихове публикације итд. У последње време почели су да употребљавају компјутере за ту врсту истраживања. Ја могу поменути једно дело које се у тим пионирским захватима почело да користи баш материјалом са нашег тла. То је један зборник који је издао Peter Laslett под насловом *Household and Family in Past Times* два прилога са јужнословенског подручја. Једно је компјутерска обрада ових података које је покојни проф. Шабановић објавио за београдску околину са гледишта структуре породице (задруге) општих тенденција у развоју становништва, плодности, дакле свега оног што су они мислили да могу да утврде. Ми, наравно, тешко смемо да кажемо да ли је то успело или није. Други прилог употребљава материјал из почетка осамнаестог века које је Душан Поповић објавио, опет из околине београдске. Тако да човек тамо може да нађе и коефицијенте, и друге елементе којима они оперишу као релативно сталним у развоју појединих популација и вероватно се нека поука може наћи за оваква истраживања.

Друга је ствар коју сам ја хтео да приметим или у неку руку да питам. Овде је овај реферат најављен као излагање о етничким кретањима у 18. и првој половини 19. века, међутим он се, у ствари, у суштини бави само демографским кретањима, и то на један брижљив начин. При томе се у првом делу сасвим јасно каже да је полазна тачка статистике верска подела. Говори се о католичкој, православној, опште-хришћанској, на једној страни, и муслиманској популацији на другој. После, кад се извлаче закључци у завршном делу расправе, онда се већ говори о српском становништву у Босни, о хрватском становништву у Босни, о муслиманском, тако да се на изванредан начин потпуно повлачи знак једнакости за читав овај период између верске припадности и етничке. Ја сам међу последњим од оних који ће се борити против тога, јер сматрам да се увек верске и све друге поделе морају узимати у обзир да се види реална издљеност друштва и све препреке стварању неких других националних или етничких заједница. Међутим, опет сматрам да и то не смемо радити овако просто механички да цела ова група одговара целој оној групи, него поставити питање о томе како је то заиста било, како се то евентуално развијало. Ја, на жалост, нисам стручњак за XVIII и XIX век, али готово се усуђујем да кажем да неће

бити једнака ситуација рецимо Срба и у погледу опредељености, јасности и садржине њихове свести о припадности пре I устанка у последњим деценијама XVIII века и рецимо средином XIX века. Слутим да ће друкчије бити у време кад је деловала школа са евентуалним предавањем националне историје, а да је друкчије било у време кад имамо један снажан утицај и пропаганду из Србије итд. Ја мислим да се то мора поставити и за друге. Вероватно да је сасвим друкчије то стање свести и степен интеграције католичког живља онда кад имамо већ развијену хрватску националну свест, висок степен интеграције у самој Хрватској, а сасвим друкчије пре тога. Вероватно да је и код Муслимана исти случај. Имамо разлога да претпостављамо да је једним добрим делом њихово груписање као целине, и то баш овде на подручју БиХ, нека врста одговора на ове процесе који се дешавају код Хрвата и код Срба. Према томе, и то ће на свој начин зависити и од стања у суседству, ту је морало бити неке динамике. Мислим на линији неких методолошких начела за које сам се на почетку заузимао да и овде у каснијим периодима тај моменат промене и динамике треба да дође до изражаја. Вероватно је тако и замишљено те ће у другим текстовима и приложима бити речи о томе, тако да се неће, ипак, свести на то да се готово статички (што је неизбежно кад се ради са статистиком) за два столећа претпостави идентитет група баш у периоду кад су друштвене промене биле најважније.

Хамид Хаџибеговић

О ИЗВОРИМА ЗА УТВРЂИВАЊЕ БРОЈА СТАНОВНИШТВА У ПЕРИОДУ ТУРСКЕ ВЛАДАВИНЕ

Што се тиче старијег периода турске владавине, од друге половине XV вијека, до краја XVII вијека, мислим да се етнички састав Босне и Херцеговине може утврдити на основу детаљних опширних дефтера. Ми имамо неколико тих дефтера из тог времена. У њима су дати подаци о броју домаћинства у појединим насељима. Њима је обухваћено цијело становништво.

Као извјесна допуна за овај период могу послужити пописи о прикупљеној главарини крајем XV столећа, затим из средине XVI и из XVII столећа до 1690. године, када је главарина купљена по домаћинству. После је тога заведен је јединствен систем о купљењу овог пореза, и то по обвезницима главарине. Из тог времена имамо први обрачунски дефтер о прикупљеној главарини у цијелој османској држави, са назнаком датума обрачуна за сваку област посебно (1692 – 1694). Тиме је обухваћена и Босна и Херцеговина.

Што се тиче начина утврђивања броја становништва у БиХ на основу тих и других извора, сматрам да треба поступити према принципима, о ко-